

2
ДОШКІЛЬНЕ
ВИХОВАННЯ

12
'78

ПЕРША ШКОЛА ПОЧУТТІВ

РОЛЬ
СІМ'Ї
У ВИХОВАННІ
ПОЗИТИВНОЇ
ЕМОЦІЙНОСТІ

С. ЛАДИВІР,
кандидат психологічних наук,
НДІ психології УРСР

Емоційна чутливість посідає важливе місце серед моральних якостей особистості. Виняткову роль у її формуванні відіграє сім'я. Саме тут дитина одержує перші моральні уявлення, від батьків та інших рідних бере ті моральні принципи, з якими потім увіходить у самостійне життя.

Існує багато різноманітних прийомів і засобів виховання дітей у сім'ї. Та все ж головними й визначальними є загальна атмосфера родинного життя, особистий приклад батьків. Звичка турбуватися про людей, робити їм добро чи ставитися байдуже також складається у буденних сімейних стосунках. Як зазначав В. О. Сухомлинський, тонкість відчуттів, емоційність сприймання, вразливість, чуйність, здатність перейматися духовним світом іншої людини набуваються насамперед у взаєминах з рідними.

Якісний бік цих важливих рис значною мірою залежить від того, чи правильно й міцно закладена їх основа. Батьки часто не мають педагогічних знань, дехто ж навіть вважає, що для виховання сина чи доньки їм вистачить власного розуму, інтуїції і того досвіду, який вони винесли ще з часів свого дитинства. Життя, однак, переконує: самого перебування дитини в порядній сім'ї замало.

Становлення кожної моральної якості особистості — складний процес. Щоб правильно керувати ним, необхідно пізнати його закономірності, внутрішню структуру.

Немає батьків, які свідомо хотіли б виховати у своїх дітей зневажливе ставлення до людей, душевну черствість, егоїзм тощо. Проте і черстві, і грубі, й егоїстичні діти зростають у деяких хороших сім'ях. «Уся справа в одній дуже важливій закономірності морального виховання, — зауважував В. О. Сухомлинський. — Якщо людину вчать добра — вчать уміло, розумно, вимогливо, в результаті буде добро. Вчать зла (дуже рідко, але буває й так), в результаті буде зло. Не вчать ні добра, ні зла — все одно буде зло, бо людина народжується істотою, здатною стати людиною, але не готовою людиною. Людиною її треба зробити». Отже, сім'я — перша школа дитини. Глянемо ж на цю «школу» збоку — що в ній відбувається!

Вечір. Мама прийшла з роботи. Таня підбігає до неї, налітає з розгону, аж світиться радістю зустрічі:

— Мамо, ти знаєш, що сьогодні було у дворі? Ната вивела своє манюсінське цуценятко. Воно таке гарненьке, пухкеньке, м'якеньке. Ось таке... — показує руками й мружиться від задоволення.

Мама відводить Таню від себе рукою, починає роздягатись, уриваючи доньку:

— Ой, донечко, зачекай. Мені не до вашого цуцика. Я так втомилась. Голова болить. Іди пограйся, потім розкажеш мені. Продовжує роздягатись. Таня відходить убік, замовкає. Мама йде на кухню, розмовляє там з бабусею. Дівчинка мовчки повертається до кімнати. Довго її ніхто не чує. Згадок про цуценя вже більше не було.

* * *

Друга, не менш типова ситуація. Вихідний день. Усі вдома. Сергійко малює. Тато дивиться по телевізору хокей. Мама поряється в кухні.

— Тату, дивись, який танк у мене вийшов! — Сергійко просить тата малюнок. — Правда ж — справжнісінький?

Очі в малого блищать від задоволення. Тато, не повертаючи голови, кидая не уважно:

— Малюй іще.

— Та ти ж не бачиш! Подивись! — ображено наполягає син.

Батько швидко зникає у його бік:

— Вачу, синку, молодець! — І знову поринає у хокейну гру.

Сергійко замовкає, довго дивиться на свій танк. Як «прочитати» його думки, переживання? Мабуть, цей танк уже не здається хлопчикові справжнім...

* * *

І, нарешті, ще одна картина. Мама з сином на прогулянці. Лесик помітив товариша й бігцем поспішив до нього. «Не біжи так, Лесіку, впадеш!» — гукає йому мама. Та хлопчик не чує. Через хвилину діти вже бігають удвох. Мати ще кілька разів зупиняє сина, але той не звертає уваги на її застерогу. Аж раптом з розгону падає в калюжу. Мить мовчання — і голосний плач. Мама підбігає й обурено виказує Лесикові:

— Я ж тебе просила — не ганяй! Я знала, що цим скінчишся! Чому ти такий неслухняний? — Різко ставить його на ноги, сердито відхищає від грязюки, продовжуючи вчитувати: — Вічно так з тобою! Скільки разів попереджала: Лесіку, не бігай так швидко, впадеш. Не послушав — ось і ходитимеш у брудному пальті. І гуля на лобі он яка! — Розглядає, витирає. — Знатимеш, як маму не слухати.

Дістає п'ятака й прикладає йому до лоба. Хлопчик різко відштовхує її руку і відходить.

— Тримай, дуренький, не так болітиме, й синця не буде. Хоч тепер послухай, не будь упертій, — умовляє сина мати.

Прогулянка зіпсована, обое мовчки йдуть додому.

Таких прикладів можна навести чимало. Єднає їх одне: ставлення дорослого до малого в момент відчування дитиною гострої потреби в ньому. Яке ж воно! Як співвідноситься з тим, що хочуть бачити батьки у ставленні сина чи доньки до них зокрема і до людей взагалі!

Слід мати на увазі, що в засвоєнні дошкільником належної поведінки неабияку роль відіграє механізм наслідування. Це

пояснюється тим, що дитина ще не може критично ставитися до поведінки людей, які її оточують. До того ж рідні — це люди найближчі, їх авторитет незаперечний. Особистий приклад батьків і є, як зазначав К. Д. Ушинський, одним із найсильніших засобів виховання саме завдяки схильності дітей до наслідування.

Звідси вимога: дорослі мають так організовувати свою поведінку, щоб вона служила дитині постійним зразком для наслідування.

Одним із ефективних засобів виховного впливу може бути організація спільної діяльності дорослих і дітей удома.

Найпростіше організувати спільну працю. В кожній сім'ї є всі умови для цього. Однак така практика не всюди має місце. Одна з причин цього та, що дорослі, розуміючи важливість спеціального навчання дитини, не усвідомлюють значення спільної діяльності з нею для її емоційно-морального розвитку. Наявність не лише навичок самообслуговування, а й систематична допомога дитині рідним, увага й турбота про них сприяють формуванню відповідальності, вміння вчасно й до ладу допомогти, самостійно виконати необхідну роботу. Проте, як показали наші спостереження, однієї наявності спільної діяльності членів сім'ї ще не досить для забезпечення її впливу на формування дитячої особистості. Тут заслуговують на увагу такі моменти.

Спільність мети діяльності. Важливо, щоб дитина усвідомила: вона разом з дорослим виконує одну справу. Форма пояснення мети може бути довільна. Ось кілька варіантів.

Увечері, напередодні вихідного дня, коли зібралась уся родина, мама спокійно каже:

— Завтра оголошуємо домашній неділеньник. Треба добре прибирати в квартирі, а то ми ніяк не можемо за це взятися. Інших термінових справ у нас немає, отож завтра зранку й почнемо.

— А ми ж збиралися покататися на санках. Тато обіцяв, — дивується Дмитрик.

— Ну й добре, що збирались. Одне одному не завадять. Вранці ми дружно попрацюємо — тоді й відпочинок буде справжній. Візьмемося гуртом — не встигнемо озирнутись, як і на санчатах можна буде покататись, — зауважує мама. Всі згодні з нею.

* * *

Оля з татом приходять із дитячого садка. Їх зустрічає мама.

— От молодці, що швидко повернулись. До нас у гості прийде тьотя Ліда. Я хочу, щоб вона з нами повечеряла. Давайте все приготуємо до її приходу, — пропонує мама, допомагаючи Олі роздягтись.

— А кіно подивимось? — насторожено кидася Оля.

— Ми всі подивимось! — усміхаючись, лагідно заспокоює доньку мама. — Я ж і кажу, що треба швиденько все приготувати. Мийте руки й за роботу!

— Я вже готовий, що треба робити? — в тон мамі бадьоро каже тато. Оля теж береться допомагати.

* * *

Сашко з бабусею на вулиці. Хлопчик будує з товаришами фортецю з піску.

— Сашуню! Ходімо додому, — звертається до нього бабуся.

— Я ще не добудував, можна погратися? — просить онук.

— Та часу ж у нас немає. Ще треба обід приготувати. Мама через годину прийде, ледве впораємось. Ти ще кілька хвилин побудуй, а друзі хай вже закінчать. Я почекаю тебе, а потім швиденько зробимо все що слід, і ти встигнеш погуляти й перестанеш.

Через обідняний час бабуся лагідно, але наполегливо забирає онука від друзів, знову пояснюючи йому необхідність й невідкладність того, що вона має зробити, і її, бабусину, потребу в ньому. Сашкові:

— Я без тебе не встигну, а вдвох ми швиденько все зготуємо. Мамі й татові буде приємно: придуть з роботи — обід уже на столі. Смачний, наш з тобою — ми ж обоє поралися!

З наведених прикладів видно, як дорослі визначають мету майбутньої спільної діяльності з дитиною. Вони не просто проголошують, а пояснюють значення такої роботи для всієї сім'ї. При цьому наочно виступає їх емоційно-позитивне ставлення до неї. Необхідність цих моментів зумовлена характером ділового спілкування дитини з дорослим: той здебільшого повчає, показує, а вона наслідує або копіює. Так пряме наслідування в дошкільному віці перетворюється у спосіб спілкування.

Виступаючи мотивом дитячої поведінки, наслідування слугує також засобом формування взаємин. Тому й важливо, щоб дорослий був зразком у спільній діяльності. Встановлення тісного, емоційно забарвленого контакту ще до її початку робить дієвим сам мотив наслідування.

Це досить тонкий момент і, разом з тим, необхідний. Малому не наві'язують участі в роботі, та ще й тоді, коли його приваблюють власні інтереси. Він «сам хоче» цього. Своїм емоційним ставленням до праці, до нього дорослі породжують таке прагнення.

Та це лише початок спільної діяльності. Момент важливий, але не вирішальний у забезпеченні її виховного впливу. Як же будувати цю діяльність? Об'єктом уваги батьків мають бути реальні стосунки з дитиною з погляду того, який саме досвід візьме вона з цієї співпраці.

Насамперед, слід обмірковувати роль дитини у спільній роботі. Можемо порадити два варіанти. Перший — роль активного помічника, якого поважають і чия допомога потрібна. Таке ставлення треба продемонструвати, дати змогу відчути його в ході самої діяльності. Другий — дитина як рівноцінний учасник спільної праці. Вимога до дорослого — об'єктизувати своє ставлення до неї — та ж сама.

Вибір того чи іншого варіанту здійснюється з урахуванням особливостей самої діяльності і можливостей дитини. Прання близьки, приготування до зустрічі гостей, шиття — вона помічник; прибирання квартири, підготовка до обіду, догляд за квітами — вже рівноправна учасниця.

Якими ж мають бути ділові взаємини партнерів! Дорослий ставить мету: дати дитині змогу пережити в реальних умовах ситуацію справжньої співпраці і взаємодопомоги. Не просто довідатися, щось запам'ятати, а саме пережити.

Скажімо, він знає, що їй напевно не вистачить умінь виконати якесь завдання, і пропонує свою допомогу, але не підкреслює, що вона не зможе цього зробити сама. На практиці ж найчастіше виходить так, що дорослі, допомагаючи малому, зайвий раз підкреслюють його неспроможність: «Давай, любий, я сама дороблю, а то твої пальчики ще маленькі», — ніжно говорить бабуся і закінчує за онука роботу. «Ти ось тут, де рівенько, вигреби, а під кущами я вже сам, тобі важко буде», — наперед визначає тато. І як результат: дитина зникає, що дорослі повинні розв'язувати всі складні моменти. Наше ж завдання — збагатити її досвід ділового співробітництва в умовах спільної діяльності. Дошкільник має усвідомити, що партнер бачить його труднощі, пережити почуття задоволення від вчасно наданої допомоги, зрозуміти, що й інший відчуває те ж саме в такому становищі. Ось чому так важливо створити ситуацію, яка викликає ці емоційні реакції, допомогти усвідомити їх, закріпити.

Бабуся з онуком готують обід. Бабуся смажить котлети, а Сергійко криштить овочі для вінегрету. Велика бурячина не слухається, вислизає з рук.

— Ти сам не зможеш, давай допоможи, — пропонує бабуся. — Розріж спочатку буряк навіпіл — отак, молодець. Тепер я потримую, а ти ріж на рівненькі й тоненькі частинки. Вачиш, як добре виходить.

Бабуся говорить спокійно, лагідно, доброзичливо, і хлопчик ріже обережно, виконує її поради. Щиро радіє з успіху, працює ще жвавіше:

— Дивись, бабуню, які маленькі кубики виходять! Рівненькі!

Бере морквинку, намагається зробити так, як щойно його навчали, але знову не виходить.

— Давай потримую, а ти розріжеш, — ніби між іншим пропонує бабуся. Хлопчик жвавіше, очі світяться вдячністю.

— Дивися, щоб я не зачепив пальця ножиком, — примовляє. — От і все. Дякую, далі я вже сам зможу, — ніжно дивиться на бабусю. Швиденько продовжує кришити. — Я вже все зробив.

— Молодець. Зараз будемо змішувати. Ось тільки я тут усе складу, — відказує бабуся. Сергійко підходить, дивиться.

— Давай я потримую наструлюку, — зголошується.

— Дякую, а то пече дуже. Вачиш, як виручив мене, помічник мій любий, — бабуся обіймає й цілує онука.

...За обідом вона між іншим сказала:

— Ви звернули увагу, як красиво порізані овочі у вінегреті? У мене так іще не виходило. Це ми з Сергійком удвох поралися.

— Молодці ви у нас. Дружно працюєте — і обід смачний, — лагідно мовила мама.

Ситуація типова для кожної сім'ї. Змінені лише кілька, ніби незначних, моментів. Але з ними ця ситуація вже викликає бажані емоції: дитина відчуває потребу в допомозі й одержує її від дорослого, саме він допомагає досягти потрібного результату. Ось тут і виникає почуття вдячності, яке стимулює вияв уваги до його дій. Хочеться продовжити задоволення від співпраці з дорослим, і малий пропонує свої послуги. А це, виявляється, дорослому також приємно. Все скріплюється його оцінкою: мета досягнута завдяки взаємодопомозі. Як добре, коли допомагаєш одне одному, — ось і перший крок у формуванні чуйності до людей. Цілком ймовірно, що дошкільник не осягає всього розумом, але він уже пережив радість ділового партнерства. В цьому дорослі й повинні вбачати своє найперше завдання.

Треба, разом з тим, обов'язково враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, добираючи не лише ситуацію для співдії з нею, а й форму звертання, поради, пропозиції допомоги тощо. Можуть бути відмінності й у можливостях емоційної пам'яті дітей. Тому з однієї спроби не можна говорити про ті чи інші якості поведінки дитини, а тим паче чекати змін. Організація постійного спілкування в умовах спільної трудової діяльності може бути хорошим початком роботи по вихованню емоційної чутливості.